

ЦЕНТР
ЕКОНОМІЧНОЇ
СТРАТЕГІЇ

АНАЛІТИЧНА
ЗАПИСКА

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ОПЕРАТИВНА ОЦІНКА, КВІТЕНЬ 2022

ПІДГОТУВАЛИ:

Гліб Вишлінський, виконавчий директор
Марія Репко, заступниця директора
Юрій Гайдай, старший економіст
Дмитро Горюнов, старший економіст
Олександра Коломієць, старша економістка
Максим Самойлюк, молодший економіст

Дата:

April 11, 2022

ЗМІСТ

1. Вступ	4
2. Економічні наслідки.....	4
3. Оцінка збитків.....	7
4. Міграція та людський капітал	13
5. Урядові заходи	16
5.1. Оподаткування та регуляторна політика	16
5.2. Державна підтримка бізнесу	17
5.3. Заходи монетарної політики та фінансового сектору, валютні обмеження.....	18
5.4. Оцінка бюджетного розриву.....	19
6. Варіанти майбутніх політик	22
6.1. Внутрішні заходи.....	22
6.2. Зовнішні заходи	22

Центр економічної стратегії – незалежний центр досліджень державної політики. Завдання ЦЕС – підтримка реформ в Україні з метою досягнення стійкого економічного зростання країни. Центр робить внесок у розробку стратегії економічного зростання України, здійснює незалежний аналіз найбільш важливих аспектів державної політики, а також працює над посиленням громадської підтримки реформ. Заснований у травні 2015 року.

Наші принципи:

- Економічна свобода (лібералізація, дерегуляція, приватизація)
- Вільна та чесна конкуренція
- Менша роль держави за підвищення її ефективності
- Інформаційна прозорість та свобода слова
- Верховенство права та захист приватної власності
- Здорові та стабільні державні фінанси
- Економіка, що створена на засадах знань.

Для більш детальної інформації про ЦЕС просимо звертатися до В'ячеслава Ноздріна, директора з комунікацій (тел.: (044) 492-7970, office@ces.org.ua).

Також запрошуємо відвідати наш сайт www.ces.org.ua та слідкувати за нами у соціальних медіа facebook.com/cesukraine чи twitter.com/ces_ukraine.

1. ВСТУП

Російська кампанія "бліцкригу" поступово заходить у безвихідь. Які засоби для економічного виживання в умовах війни має Україна? І які інструменти має країна для захисту ділової активності та збереження найважливіших державних функцій, щоб захистити вразливі групи громадян і виграти війну з Російською Федерацією?

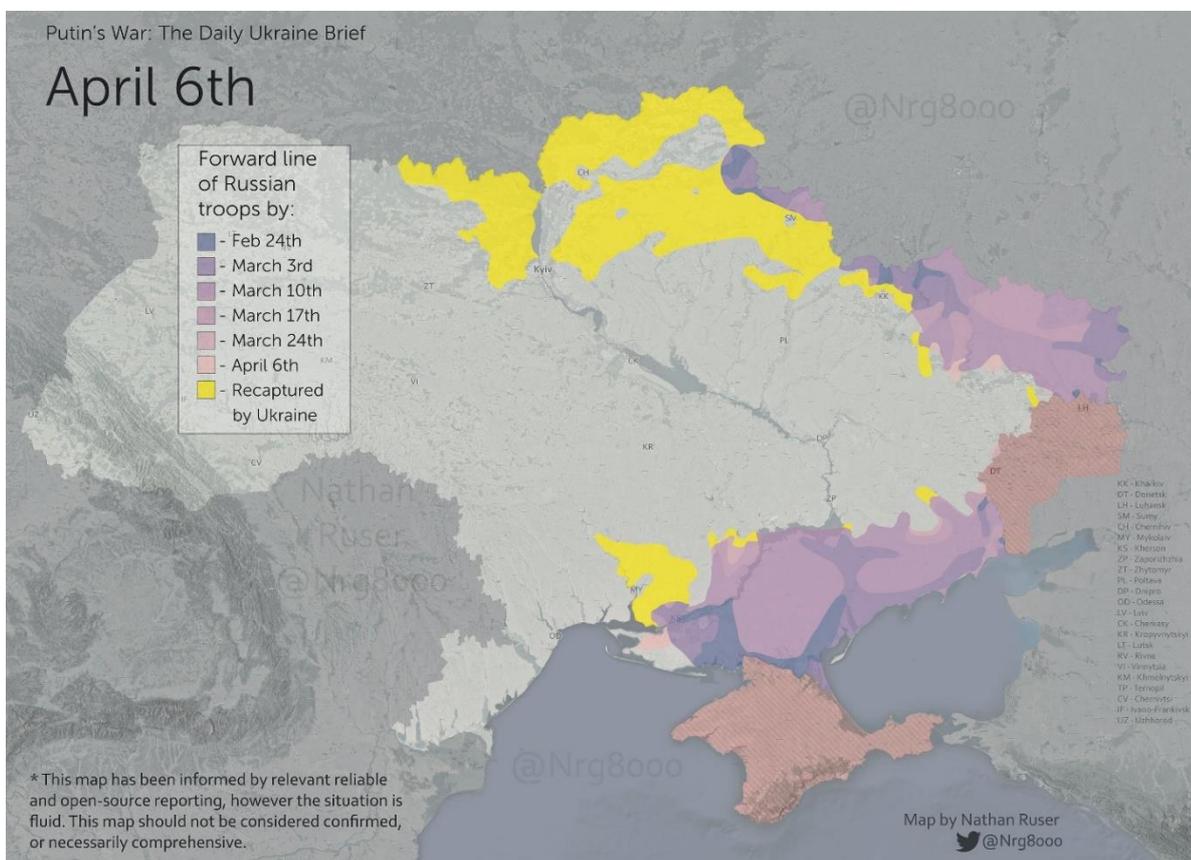
В умовах, коли значна частина території України була тимчасово окупована або перетворена на поле бою, а решта зазнала менш тяжких, але все ж таки травмуючих потрясінь від військових руйнувань, країна багато втрачає в економічному плані. Гуманітарна катастрофа та бойові дії, що розгорнулися в кількох великих містах, призвели до масової внутрішньої та зовнішньої міграції. Люди, які раніше мали надійну роботу та житло, швидко поповнюють ряди соціально незахищених груп та потребують підтримки. Число загиблих продовжує зростати.

У цьому дослідженні ми описуємо наявні дані про економіку України та намічаємо основні напрямки можливої економічної політики, включаючи боротьбу з кризою та підтримку економічної стійкості на найближче майбутнє.

2. ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

Росія вторглася в Україну 24 лютого 2022 року. Велика кількість загиблих, руйнування житла та інфраструктури, гуманітарна катастрофа величезного масштабу мають руйнівні економічні наслідки.

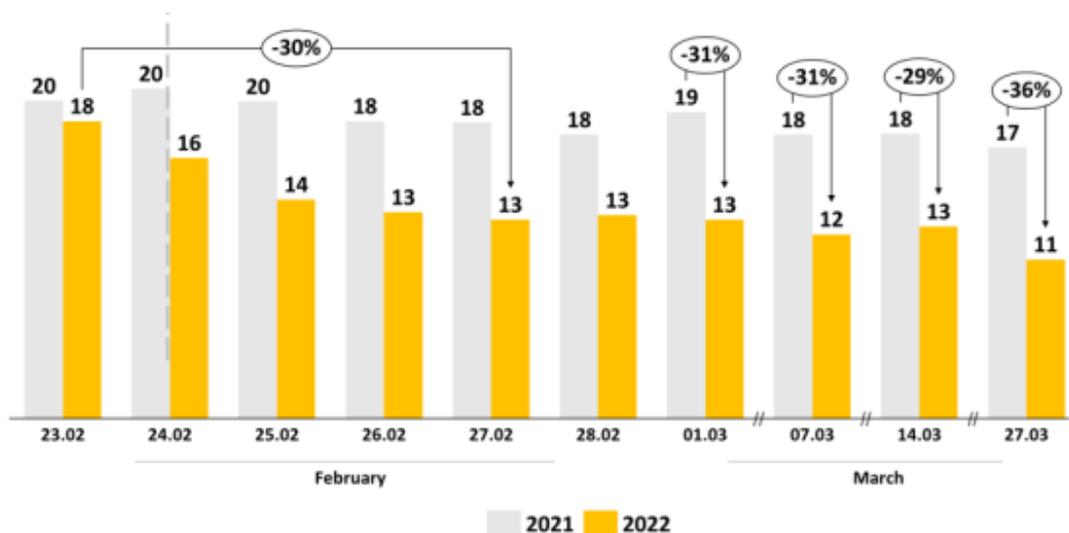
Карта 1. Російське вторгнення станом на 6 квітня 2022 року

Джерело: Натан Рузер на основі інформації з відкритих джерел

Через обмеження в зборі статистичних даних під час війни точні дані про економічну активність практично відсутні, але прогнози дають Україні падіння ВВП у 2022 році від -10% (МВФ) до -35-40% (попередній прогноз українського уряду) за умови, що окуповані Росією території не розширюватимуться, а активна фаза війни не триватиме довше за кілька місяців. Більшість аналітичних центрів, банків та рейтингових агентств проектують свої прогнози у цьому діапазоні. Ці цифри, хоч і не підтверджені офіційними даними, відповідають зниженню споживання електроенергії приблизно на 35% (опубліковано ДТЕК).

Рисунок 1. Споживання електроенергії, ГВт

Джерело: ДТЕК

Ділова активність в перші тижні війни призупинилася, і далі відновлюється дуже повільно. Понад половина компаній-членів Європейської бізнес-асоціації в Україні припинили або призупинили свою діяльність у воєнний час (57%)¹. Серед меншого бізнесу ситуація є схожою. За даними опитування КШЕ та Gradus, близько 39% компаній зупинили свою діяльність і ще 20% практично не працюють.² Обережне відновлення спостерігається з середини березня, коли компанії відновили роботу у відносно безпечних західних та центральних регіонах. Ця хвиля посилилася на початку квітня після звільнення від російських військ Київської, Чернігівської та Сумської областей.

Експортні можливості сильно скоротилися у зв'язку з блокування російським флотом українських портів, бойовими діями, що розгорнулися у східному та південному регіонах, та масштабним логістичним колапсом. Міністерство економіки повідомило в прес-релізі про березневий експорт у розмірі \$2,7 млрд (50% від лютевого обсягу) та імпорт у розмірі \$1,8 млрд (30% від лютевого обсягу). Чверть експорту складала залізна руда, тоді як експорт металів майже припинився. Експорт сільськогосподарської продукції знизився вчетверо порівняно з лютим.

¹ Підтримують команди та армію: як працює бізнес в умовах війни

<https://eba.com.ua/pidtrymuyut-komandy-ta-armiyu-yak-pratsyuye-biznes-v-umovah-vijny/>

² Як український бізнес працює під час війни. Головні факти з дослідження Gradus Research <https://forbes.ua/news/v-ukraini-35-biznesu-prizupinili-diyalnist-cherez-viynu-1-ne-planuyut-vidnovlennya-opituvannya-gradus-23032022-4950>

Морська логістика (62%³ від загальної доларової вартості товарів, що експортувалися в 2021 році) була фактично закрита блокадою морських портів з боку Росії. Залізничні (12%) та автомобільні (23%) перевезення були серйозно ускладнені. Через масову евакуацію українців на західному кордоні утворилися автомобільні пробки і черги сягали 5-6 днів, численні внутрішні блок-пости затримували рух товарів, а українська залізниця була перевантажена евакуаційними поїздами, залишаючи лише невеликий простір для комерційних перевезень

Імпорт скоротився не лише через логістичні проблеми та скорочення попиту, а й через заборону на некритичні імпорتنі операції, запроваджену Національним банком України, щоб уникнути волатильності валюти. Дозволявся імпорт лише «критичних товарів» із спеціального списку, а також операції держави. Хоча список «критичних товарів» поступово розширюється, у середньостроковій перспективі споживчий та інвестиційний попит залишиться дуже пригніченим, що не дозволить імпорту відновитись.

У разі відсутності нової масштабної ескалації, у квітні ситуація з логістикою експорту має покращитись. Оскільки перша реакція пройшла, а хвиля евакуації схлинула, автомобільні дороги та залізничний транспорт мають стати доступнішими для експорту комерційних товарів. Проте вартість та тривалість логістики буде суттєво вищою порівняно з минулим роком.

Дані **інфляції**, опубліковані Державною службою статистики, показують зростання споживчих цін у березні на 4,5% порівняно з лютим. У річному вираженні зростання цін, ймовірно, опиниться, швидше за все, у районі 15-20%. Зараз зростання цін стримується адміністративними заходами, такими як регульовані ціни на пальне, газ, опалення та електроенергію, а також фіксованим обмінним курсом. З поступовим ослабленням обмежень дуже можливе зростання інфляції. Вона буде зумовлена цінами на пальне та енергію, зростанням виробничих витрат, дефіцитом деяких товарів, включаючи продукти харчування, що вироблялися раніше у південних регіонах України, а також суттєвим пом'якшенням грошово-кредитної політики, якого важко уникнути за нинішніх умов. Проте значне зниження споживчого попиту, спричинене масовою міграцією, падінням доходів та різкою зміною споживчих звичок, чинитиме суттєвий тиск на ціни.

Інвестиції заморожені. Нові інвестиції можуть бути пов'язані тільки з перебазуванням виробничих потужностей компаній (більше 1000 компаній подали заявки на участь у відповідній державній програмі), будівництвом житла для внутрішньо переміщених осіб та державними інвестиціями у відновлення окремих об'єктів інфраструктури. Вкрай високі ризики стримуватимуть значні приватні інвестиції у нові виробничі потужності чи модернізацію. Досвід Донецької та Луганської областей України, де російська агресія розпочалася у 2014 році, показує, що навіть за умов замороженого конфлікту без сильних стимулів та додаткових гарантій безпеки інвестиції навряд чи відновляться навіть у горизонті кількох років.

Банківський сектор втратив значну частину своїх активів у регіонах, що постраждали від війни, а також, за [попередніми оцінками](#) кількох банків, 50-70% грошового потоку від кредитів (відсотки та погашення).⁴ Проблеми з ліквідністю були успішно вирішені завдяки наданню НБУ бланкових кредитів рефінансування. До кінця війни було скасовано норми пруденційного регулювання (вимоги до капіталу, ліквідності, кредитного ризику).

³ Тут і далі в цьому параграфі - дані Держмитслужби

⁴ Половина українців перестали платити за кредитами

<https://finclub.net/ua/news/polovyna-ukraintsiv-perestaly-platyty-za-kredytamy.html>

Знецінення валюти було незначним завдяки блискавичній реакції Національного банку України. Офіційний обмінний курс одразу після вторгнення було зафіксовано на рівні 29,25 грн/дол. США, а негайна заборона на операції в іноземних валютах послабила тиск на гривню (див. подробиці у розділі 5.3. цієї записки). Курс чорного готівкового ринку на початок квітня становив 31-33 UAH/USD, в межах 10% від офіційного.

3. ОЦІНКА ЗБИТКІВ

Війна спричинила масштабні руйнування цивільної інфраструктури. Хоча всебічна і точна оцінка буде можлива лише після перемоги або, принаймні, після звільнення тимчасово окупованих територій, нам все ж таки необхідна швидка оцінка збитків. Це має кілька цілей. По-перше, цифра потрібна для того, щоб донести необхідність збільшення фінансової та військової допомоги з-за кордону. По-друге, сума потрібна уряду, щоб спланувати відновлення втраченого чи пошкодженого майна. По-третє, юристи потребують таких даних для подання позовів проти загарбника.

Збитки, завдані фізичним активам, важко оцінити, доки триває війна. У гарячих точках іноді неможливо вести спостереження, не кажучи вже про розслідування. Наприклад, хоча відомо, що велика частка будівель Чернігова, Сум та Харкова зазнали пошкоджень, інформація про окремі підприємства вкрай обмежена. Деякі власники активів вважають за краще не повідомляти про те, що їхні активи пошкоджені (оскільки їх акції/облігації розміщені за кордоном, і вони не хочуть лякати інвесторів) або не пошкоджені (вони бояться стати наступною мішенню). Якісь об'єкти є стратегічно важливими і доступ до інформації про їхній стан обмежений. Деякі власники, навпаки, перебільшують свої втрати, щоб вимагати більшої компенсації.

Проте існують способи оцінки. Великі об'єкти (аеропорти, великі промислові підприємства, судна, літаки тощо) можна оцінити індивідуально, використовуючи фінансові звіти чи інші доступні дані. У разі підприємств використовується сума валового основного капіталу, незавершених капітальних вкладень та запасів. Об'єкти середнього розміру, які можна хоча б порахувати (школи, лікарні, магазини, заклади культури тощо) оцінюються за середньою вартістю одиниці (за фінансовими звітами, тендерами Prozorro тощо). Типові об'єкти (нерухомість, транспортні засоби, малий бізнес) та мережі (автомобільні та залізничні, розподіл електроенергії та газу, телекомунікації) оцінюються непрямими методами шляхом об'єднання відповідної регіональної статистики та частки збитків за окремими областями або містами.

Станом на 8 квітня 2022 року **загальні фізичні збитки оцінювалися в 80 мільярдів доларів**, як підрахував консорціум Інституту КШЕ (аналітичний підрозділ Київської школи економіки), Центру економічної стратегії, Антикорупційного штабу, Інституту аналітики та адвокації, Transparency International Ukraine та Prozorro.Sale.

Здебільшого ця сума припадає на транспортну інфраструктуру, таку як автошляхи, залізниці, мости, порти та аеропорти (\$39 млрд.) та житло (\$29 млрд.). Повідомлялося про пошкодження чи руйнування близько ста промислових підприємств. Найбільші відомі постраждалі промислові підприємства наведені в таблиці 1. **Збитки промислових активів становлять \$6,7 млрд.** Остаточні цифри з цього виду активів, ймовірно, будуть набагато вищими, оскільки про багато окремих пошкоджень ще не оголошено. Деякі інші види активів (наприклад, земля, худоба та посіви, транспортні засоби) відомі, але ще не оцінені.

Загалом ми виокремлюємо дві групи пошкоджених активів. Перша група є супутнім збитком. Друга група – це стратегічні підприємства, які були знищені навмисно. До цієї групи в основному входять підприємства із забезпечення паливом (нафтопереробні заводи та сховища) та виробництва військового/оборонного призначення.

Найбільші активи у списку, виробники металу, ймовірно, потрапляють до обох категорій одночасно. Ми робимо таку класифікацію, тому що можна очікувати подальшої руйнації на основі або географічного, або промислового розподілу активів.

Таблиця 1. ТОП-20 пошкоджених промислових об'єктів

Об'єкт	Розташування	Промисловість	Активи, \$ млн *
ММК Ілліча	Маріуполь (Донецька область)	Металургія	1 893
Азовсталь	Маріуполь (Донецька область)	Металургія	1 444
Українські енергетичні машини	Харків	Важка промисловість	417
Антонов	Київ	Будівництво літаків	385
Кременчуцький НПЗ †	Кременчук (Полтавська область)	Нафтопереробний завод	374
Авдіївський коксохімічний завод	Авдіївка (Донецька область)	Кокс	343
Одеський НПЗ	Одеса	Нафтопереробний завод	171
Coca Cola Beverages †	Велика Димерка (Київська область)	Напої	150
Зоря Машпроект †	Миколаїв	Важка промисловість	137
Лінік	Лисичанськ (Луганська область)	Нафтопереробний завод	116
Монделіс Україна †	Тростянець (Сумська область)	Харчова промисловість	104

Завод ім. Малишева	Харків	Оборонна промисловість	101
Ветропак Гостомельський склозавод †	Гостомель (Київська область)	Скло	92
Рубіжанський картонний завод	Рубіжне (Луганська область)	Папір	82
Сумихімпром	Суми	Хімічна промисловість	73
Житомирський бронетанковий завод	Житомир	Оборонна промисловість	72
Харківський тракторний завод	Харків	Транспортні засоби	41
Попаснянський авторемонтний завод	Попасна (Луганська область)	Транспортні засоби	40
Обіо †	Житомир	Ізоляція	28
Кондитерська фабрика «Харків'янка»	Харків	Харчова промисловість	22

† Повне руйнування або пошкодження, які не підлягають відновленню

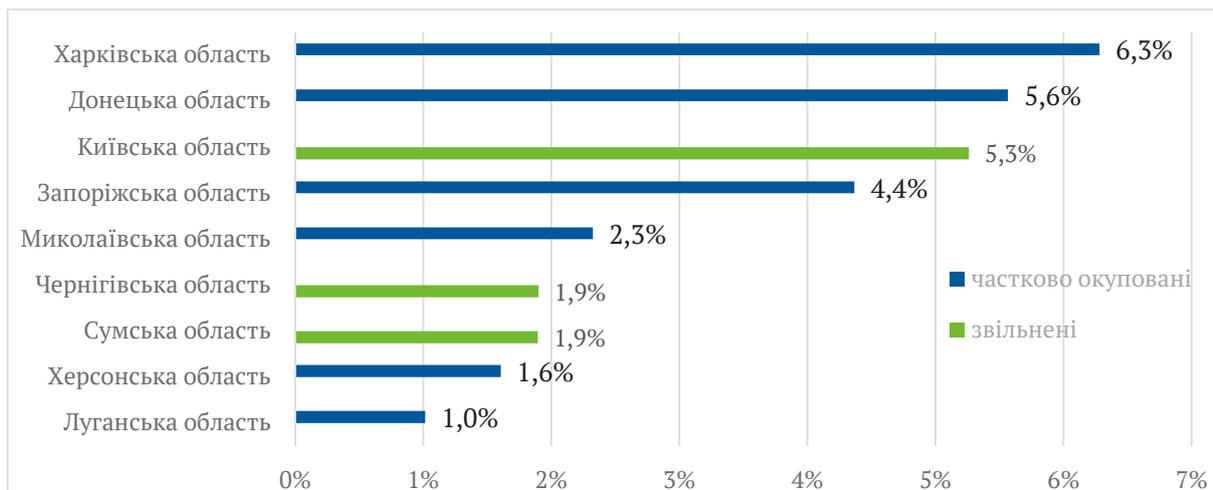
* Валовий основний капітал, незавершені капітальні інвестиції та запаси станом на початок 2021 р.

Якщо ми припустимо, що постраждали регіони у тій чи іншій мірі виведені з національних ланцюжків створення вартості, то ми отримуємо картину, описану нижче.

Навіть якщо активи фізично цілі, порушення логістики та міграція може фактично унеможливити ведення бізнесу або, принаймні, серйозно порушити роботу. На дев'ять найбільш постраждалих регіонів припадає 30% національного ВВП (див. мал. 2).

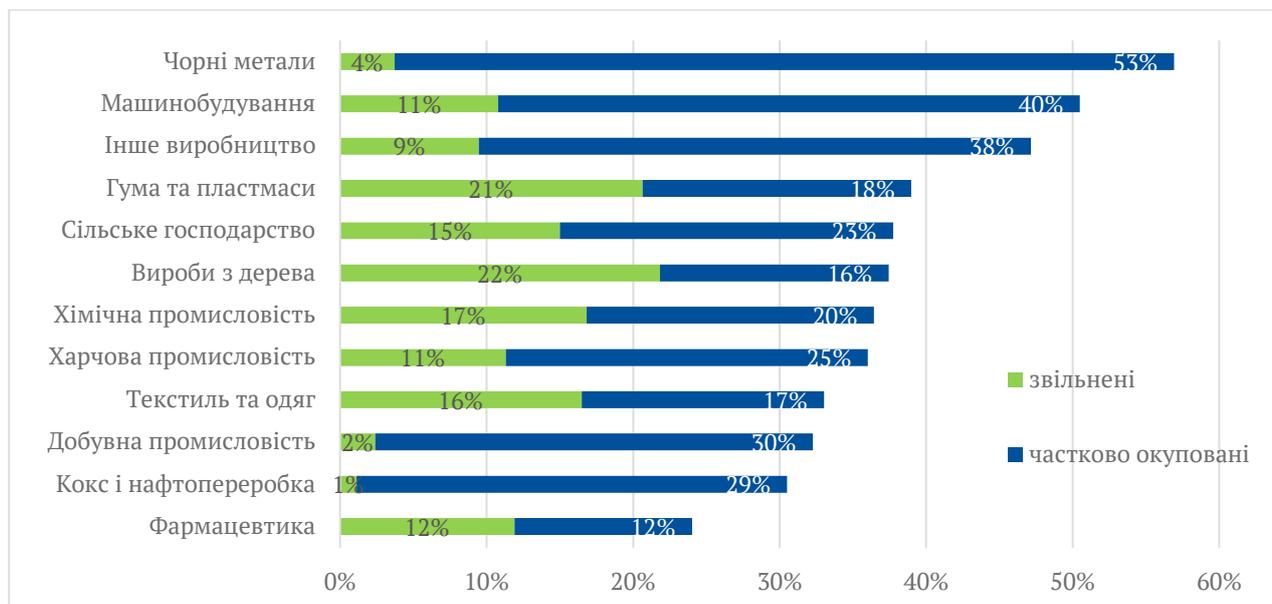
Якщо з цього відсотку вилучити звільнені області, цей показник складе 21%. Ця частка вища, якщо аналізувати експорт окремо (33% та 26%, відповідно) та досліджувати конкретні галузі (див. мал. 3).

Рисунок 2. Частка постраждалих областей у ВВП України, 2020

Джерело: Державна служба статистики України, регіональні статистичні управління, розрахунок ЦЕС

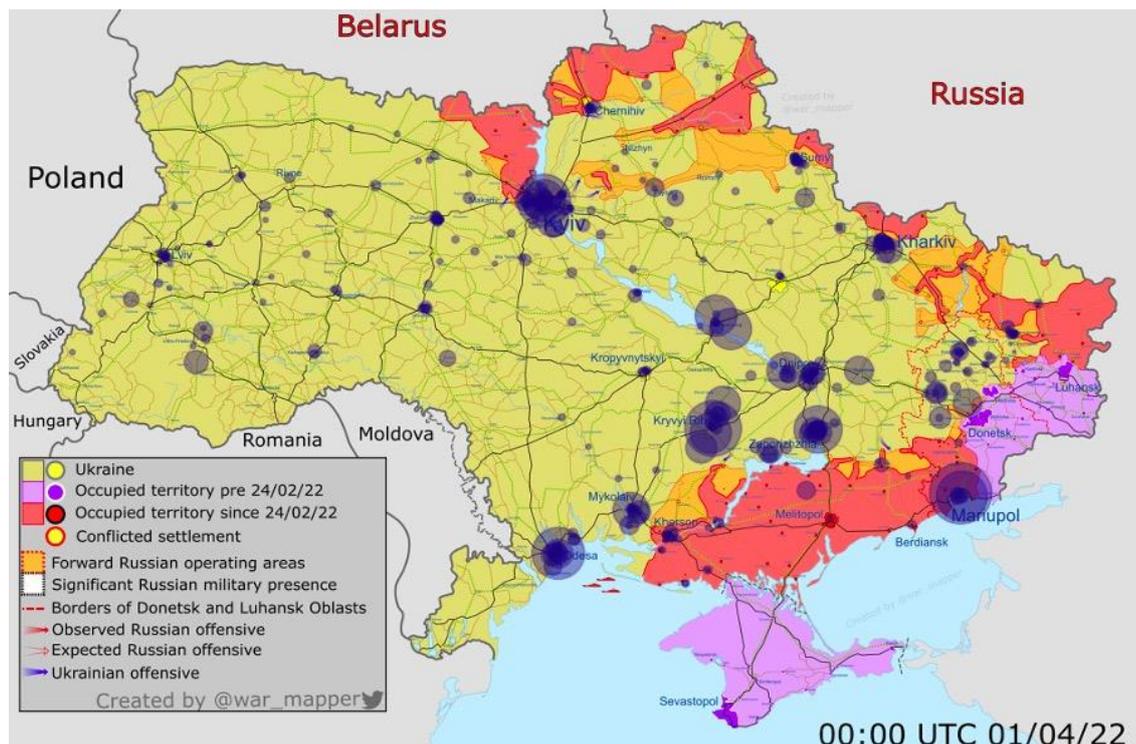
Рисунок 3. Загальна частка постраждалих областей у національному промисловому та сільськогосподарському виробництві, 2020

Джерело: Державна служба статистики України, регіональні статистичні управління, розрахунок ЦЕС

Таким чином, навіть якщо повністю виключити найбільш постраждалі регіони з національної економічної діяльності, джерела принаймні 70% українського ВВП залишаються більш-менш недоторканим (за винятком окремих активів, на які були спеціально націлені крилаті ракети). Що залишилося від активів у звільнених областях (ще 9%), ще належить з'ясувати. Крім того, північну частину Запорізької області (4%), включаючи з Запоріжжям, не було окуповано. Фактично, із 25 найбільших промислових підприємств області, 20 знаходяться у місті Запоріжжі.

Карта 2. Топ-500 найбільших промислових підприємств України

Розмір кола репрезентує дохід підприємства. Джерело: War Mapper, Державна фіскальна служба України, YouControl

Металургія втратила щонайменше 30% своїх активів. "Азовсталь" та "ММК Ілліча", відповідно другий і третій за розмірами металургійні заводи України, і Авдіївський коксохімічний завод, що їх доповнює у виробничому ланцюжку, як мінімум сильно пошкоджені. Інші, такі як найбільший український металургійний завод "АрселорМіттал Кривий Ріг" і четверта за величиною "Запоріжсталь", були зупинені, щоб мінімізувати втрати у разі обстрілу. Обидва заводи вже поступово відновлюють виробництво. Підприємства з видобутку залізної руди працюють на 30-40% потужності, як для місцевої переробки ("Каметсталь", колишній ДМК), так і на експорт (за повідомленнями, у березні залізницею було експортовано 2-3 мільйони тонн).

Паливо та енергетика. Збитки у цьому секторі обмежилися руйнуванням Кременчуцького нафтопереробного заводу, деяких об'єктів відновлюваної енергетики, мереж передачі електроенергії та розподілу газу. Нафтопереробний завод був єдиним в Україні, що працював, та був важливим джерелом дешевого бензину. Росія також свідомо атакувала паливні сховища по всій території України. В результаті паливо тепер на 100% імпортується (і з інших країн, оскільки раніше Росія та Білорусь були найбільшими джерелами). Незважаючи на жакливі картини нападу на Запорізьку атомну електростанцію, електрогенерація переважно не пошкоджена, за винятком кількох теплових станцій на північному сході. У перші дні війни Україна від'єдналася від російської/білоруської енергосистеми та підключилася до ENTSO-E, єдиного європейського ринку електроенергії.

Сільське господарство. Важко переоцінити значення України для світової продовольчої безпеки. Україна є важливим експортером зернових культур, тобто пшениці, кукурудзи, ячменю. Україна також є найбільшим експортером соняшникової олії у світі. Деякі країни залежать від України більше за інші: імпорт пшениці з України має вирішальне значення для деяких країн Близького Сходу, таких як Єгипет; частка України у загальному китайському імпорті пшеничного борошна становить 44%, кукурудзи – 55%, соняшникової олії – 59%. Український сільськогосподарський експорт, що сильно залежить від морського транспорту, майже зупинено через російську блокаду українських портів Чорного та Азовського морів. Зараз, коли залізниця є єдиним прийнятним варіантом, обсяг можливого

експорту становить лише 0,6 млн. тонн на місяць (з довоєнних 5-6 млн. тонн), хоча інвестиції в транспортну інфраструктуру можуть дозволити збільшити цей обсяг.⁵

Українське сільське господарство є прямою жертвою російської агресії, оскільки бойові дії часто відбуваються на українських полях та на українських фермах. Є широко поширена проблема забруднення ґрунту боєприпасами, що не розірвалися, саморобними вибуховими пристроями і розлитим паливом. Але найбільшою проблемою, безперечно, є міни. За останніми оцінками, близько 13% території України заміновано росіянами.⁶ Російські війська використовують системи дистанційного мінування "Земледелие", які призначені для швидкої установки мін на великих площах і становлять велику небезпеку для фермерів та їх техніки.⁷

Це глобальна проблема продовольчої безпеки, оскільки регіони, які постраждали від російського вторгнення, відіграють важливу роль у сільському господарстві країни. У 2021 році частка цих регіонів у виробництві пшениці в Україні становила 38%, кукурудзи – 34%, ячменю – 43%, насіння соняшника – 49% (див. карту 3). Існує ризик затяжної війни у Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях – їхня частка виробництва пшениці становить 23%, кукурудзи – 3%, ячменю – 21%, насіння соняшника – 20%.

Карта 3. Частка виробництва деяких культур у регіонах з високим рівнем небезпеки для сільського господарства та інших регіонах України

Джерело: Державна служба статистики України

⁵ Відновити експорт в умовах війни: складно, але життєво необхідно

<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3449529-vidnoviti-eksport-v-umovah-vijni-skladno-ale-zitvevo-neobhidno.html>

⁶ МЗС: Росіяни замінували близько 13% території України. Заміновані продовольчі об'єкти, приватне житло і трупи людей

<https://babel.ua/ru/news/77534-foreign-ministry-the-russians-mined-about-13-of-ukraine-s-territory-food-mines-and-corpses-were-mined>

⁷ Росіяни використовують на Харківщині свою нову залпову систему дистанційного мінування "Земледелие", - Денісова

Джерело: <https://censor.net/en/n3329242>

Російські мародери крадуть українське сільськогосподарське обладнання та відправляють його до Росії.⁸ На тимчасово окупованих територіях росіяни часто розстрілюють сільськогосподарських тварин, перш ніж відступити.^{9 10} Це значно ускладнить післявоєнне відновлення для фермерів у потерпілих регіонах.

4. МІГРАЦІЯ ТА ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ

У пошуках притулку мільйони українців мігрують із районів, де ведуться активні бойові дії, до західних регіонів України та за кордон. Цей процес матиме найбільший вплив на формування та розвиток людського капіталу у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

За оцінками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), з 24 лютого 2022 року з України виїхало 4 215 047 осіб. До цього у період з 21 по 23 лютого з Донецької та Луганської областей до Російської Федерації переїхало 113 000 осіб. Статистика заснована на інформації про перетин кордону та стосується лише громадян України. Особи з прикордонних країн, які залишають Україну для повернення додому, виключені з даних.¹¹

Карта 4. Основні шляхи міграції

Source: UNHCR (Data as of April 3, 2022)

Schengen Area

** Дані включають біженців, які перетинають кордон між Румунією та Молдовою.

⁸ Армія путіна вкрала в українських фермерів комбайни та вивезла їх у Чечню

<https://crime.fakty.ua/399368-armiya-putina-ukrala-u-ukrainskih-fermerov-kombajny-i-vyvezla-ih-v-chechnyu>

⁹ The Nonhuman Victims of Putin's War

<https://www.project-syndicate.org/commentary/ukraine-animal-victims-of-russia-invasion-by-peter-singer-and-oleksandr-todorchuk-2022-04>

¹⁰ Грабують, викрадають, знущаються: жителька Київщини розповіла про звірства окупантів <https://www.unian.ua/war/viy-na-v-ukrajini-zvirstva-okupantiv-na-kijivshchini-rozpovid-ochevidici-novini-kiyeva-11756650.html>

¹¹ Ukraine Refugee Situation

<https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Перетин кордону є регламентованою процедурою, тому точність представлених даних є досить високою. Водночас ці дані не дають уявлення про чисельність українських мігрантів у країнах призначення. **Статистика за кількістю мігрантів у країнах, що приймають, надається національними урядами і залишається приблизною.**

З одного боку, трапляється, що мігранти відмовляються від своїх початкових планів, змінюють країну призначення та наново проходять усі процедури реєстрації. З іншого боку, не всі біженці зацікавлені у законодавчому закріпленні свого фактичного статусу.

Внутрішня міграція дуже впливає на розвиток людського капіталу і може стати істотним фактором перерозподілу людських ресурсів усередині країни. Дослідження внутрішньої міграції в Україні, проведене Міжнародною організацією з міграції (МОМ) у період з 9 по 16 березня, показало, що майже 6,48 мільйона людей є переміщеними особами в Україні внаслідок війни - переважна більшість з них залишила свої будинки або на початку війни, або коли вона досягла їхнього району.

Значна частина внутрішньо переміщених осіб (ВПО) - це представники вразливих груп: діти¹², вагітні та годуючі жінки, люди похилого віку, інваліди та люди з хронічними захворюваннями, особи, які безпосередньо постраждали від насильства. Більш ніж кожна десята знову переміщена людина (13,5%) вже мала попередній досвід переміщення під час війни на Донбасі у 2014-2015 роках. Майже 40% усіх ВПО перебувають на заході України. 30% від загальної кількості прибули з Києва, понад 36% тікали зі східних районів України та 20% - з півночі.

Тривалість активних бойових дій визначатиме результати міграції як внутрішньої, так і зовнішньої. У місцях перебування переселенці мають проблеми з житлом і труднощі з пошуком роботи, якщо вони не працюють віддалено. Чим довше йде війна, тим більша ймовірність успішного вирішення цих проблем і менше причин повертатися додому.

Ще однією причиною змінити постійне місце проживання може стати масштабна руйнація інфраструктури. Навіть коли війна закінчиться, потрібен час на відновлення житлової та соціальної інфраструктури. Тим часом, дітям треба ходити до школи, люди потребують медичних послуг. Регіони з найбільш сильними руйнуваннями (наприклад, Буча або Маріуполь) будуть непридатні для проживання або майже непридатні протягом певного часу.

¹² According to the UN 60% of Ukrainian children have been forced from their homes (2 million fled to other countries, 2.5 million are IDPs, UPD 31th of March).

Джерело: відкрите джерело, зібрано Українською юридичною консультативною групою

Цілком імовірно, що люди, які не втратили власне житло, повернуться на колишні місця проживання. Жінки з дітьми повернуться з-за кордону для возз'єднання сім'ї. Проте студенти та школярі, які завершать навчання в інших країнах, можуть стати неповоротними мігрантами. **Осідання молоді в країнах, що приймають, прискорить старіння населення в Україні.**

Дослідження, проведене у 2020 році МОМ, показало, що після шести років війни майже 40% осіб, переміщених у 2014-2015 роках, не мали наміру повертатися додому в регіон Донбасу.¹⁵ Це значна частка. **Якщо ці переваги хоча б частково повторяться у нинішній повномасштабній війні, ми матимемо відчутну втрату людського капіталу та масштабний перерозподіл трудових ресурсів усередині країни.** Після одного місяця війни 10% українців, які перетинали кордон у Закарпатській області, не збиралися повертатися в Україну, 11% розглядали такий варіант.¹⁴ Реалізація цих намірів може призвести до дефіциту робочої сили в Україні та уповільнення темпів відновлення економіки після війни.

¹⁵ Майже 40% переселенців не планують повертатися додому після завершення війни – опитування.
<https://dilo.net.ua/zhyttya/majzhe-40-pereselentsiv-ne-planuyut-povertatysya-dodomu-pislya-zavershennya-vijny-opytuvannya/>

¹⁴ Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.).
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>

5. УРЯДОВІ ЗАХОДИ

5.1. ОПОДАТКУВАННЯ ТА РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА

Заходи податкової політики запроваджували з публічно проголошеною метою зменшення фіскального навантаження на бізнес та адміністративного навантаження як на бізнес, так і на державні податкові та митні органи. Проте де факто перехід більшості підприємств на спрощену систему оподаткування разом зі значним зменшенням інших податків суттєво зменшить надходження до бюджету.

17.03.2022 набув чинності перший пакет поправок до Податкового, Митного кодексу та 13 інших пов'язаних законів. Ключовою зміною стало поширення можливості переходу на Спрощену систему оподаткування (ССО) на середні та більшість великих підприємств:

- збільшили річний ліміт доходу для 3 групи з 7,5 млн до 10 млрд гривень. Пізніше, у другому пакеті (див. нижче), ліміти прибрали повністю, і тепер будь-яка компанія може перейти на ССО;
- ставку єдиного податку зменшили з 5% до 2%;
- зняли обмеження на види економічної діяльності (окрім підакцизних товарів та грального бізнесу).

Отже, підприємства на загальній системі оподаткування отримали можливість сплачувати податок у розмірі 2% від обороту замість ПДВ (20%) та податку на прибуток (18%).

Варто зазначити, що єдиним надійним засобом контролю поданих у звітах оборотів та дотримання податкового законодавства у ССО є реєстратори розрахункових операцій (РРО). Однак, законодавці скасували обов'язковість використання РРО для підприємств роздрібної торгівлі, сфери послуг та громадського харчування на період дії воєнного стану.

Законодавці також звільнили платників 1 та 2 групи ССО від сплати податків, усіх платників податків звільнили від зобов'язань щодо сплати екологічного та земельного податків на об'єкти в зоні бойових дій, затвердили нульову ставку акцизу та 7% ПДВ на бензин (раніше – 20%) та надали право декларувати податковий кредит на товари на підставі первинних (розрахункових) документів.

Де факто дозволений «паперовий облік» ПДВ разом зі значним розширенням ССО також може свідчити про певні технічні труднощі з адмініструванням ПДВ.

[Другий пакет поправок](#) до законів на період дії воєнного стану Верховна Рада проголосувала 24.03.2022. 05.04.2022 закон підписав Президент України.

Депутати скасували митні збори на всі товари, окрім ввезених з Росії, Білорусі та тимчасово окупованих територій, а також запровадили імпорт без ПДВ для підприємств на ССО. Також скасували вимогу отримання всіх дозволів на імпорт: санітарного, екологічного тощо. Ці зміни підтверджують раніше висунуті припущення про можливі проблеми з функціонуванням податкових систем.

Усі суб'єкти, які перебувають на спрощеній схемі оподаткування, були звільнені від сплати ПДВ та було знято ліміт доходу для 3-ї групи ССО.

Такі зміни створюють стимули для більшості суб'єктів господарювання (окрім тих, хто отримує експортне відшкодування ПДВ та тих, у яких є висока частка ПДВ у витратах), до переходу на спрощену

систему оподаткування. Станом на 01.04.2022 року 150 000 підприємств, у тому числі 30 000 юридичних осіб, із 1,2 млн зареєстрованих в Україні станом на початок 2022 року, [подали заявки на перехід на ССО](#). Слід зазначити, що в цій загальній кількості велику частку складають фізичні особи-підприємці, які і раніше застосовували ССО.

Окрім податку на землю, були призупинені вимоги щодо зобов'язань з податку на житлову нерухомість на майно в зоні бойових дій.

Ще одна істотне нововведення – місцеві органи влади отримали право вводити місцеві податки та збільшувати чи зменшувати наявні місцеві податки. Ми вважаємо це позитивною зміною, що дозволяє місцевій владі враховувати потреби місцевого бюджету, економічну ситуацію та ділову активність, які швидко змінюються зі змінами у воєнній обстановці та масовим переміщенням громадян та бізнесу.

5.2. ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА БІЗНЕСУ

17.03.2022 уряд [оголосив](#) програму переміщення бізнесу, зобов'язуючись надати безкоштовний переїзд, необхідні виробничі приміщення та допомогу з переміщенням працівників. П'ять західних регіонів також пропонують регіональні програми переїзду.

Станом на 28.03.2022 до Мінекономіки [надійшло](#) 1164 заяви про переміщення, 108 підприємств було переміщено, 50 – у процесі, знайдено 377 нових локацій для бізнесу. Деякі з переміщених підприємств були досить великими (для переміщення одного з них знадобилося 140 вагонів). Окрім офіційних зобов'язань, міністерство допомагало підприємствам у підключенні до інженерних мереж та навіть у пошуку клієнтів.

Уряд також затвердив низку програм, спрямованих на фінансову підтримку бізнесу через банківські кредити. Статистики поки немає, але наші респонденти в державних банках підтверджують, що кредити вже видаються «значній кількості клієнтів» у сільському господарстві, різноманітним МСП та більшому бізнесу (хоча програми охоплюють і приватні банки):

1. [Розширена програма «5-7-9%»](#) – усі раніше створені бізнеси, більшістю бенефіціарів яких є українці, можуть отримати до 60 млн грн під відсоткову ставку 0%, яка після війни буде збільшена до 5%. Інвестиційні позики та позики рефінансування видаються на термін до 5 років, а фінансування оборотних коштів доступне на термін до 3 років.
2. Часткові державні гарантії для українських банків за портфелями кредитів МСП (до 80% загальної вартості).
3. [Компенсація процентних ставок](#) за кредитами (тіло до 50 млн. грн.) для малого та середнього сільськогосподарського бізнесу (річний оборот до 20 млн. євро) на посівну кампанію.
4. Експортно-кредитне агентство уповноважено забезпечувати кредитування українських експортерів, що дозволяє знизити вартість фінансування.

Також міністерства створили або ініціювали декілька платформ: для допомоги роздрібним торговцям продуктів харчування у пошуку регіональних постачальників (<https://pererobka.org.ua>), для координації виробників та роздрібних торговців з військово-цивільними адміністраціями та міжнародними організаціями (<https://dpss.creatio.com>), термінова фінансова допомога на посівну та інші.

5.3. ЗАХОДИ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ, ВАЛЮТНІ ОБМЕЖЕННЯ

Реакція Національного банку була швидкою реакцією на підвищені ризики відтоку валюти та капіталу. НБУ блискуче виконав свою роботу, і навіть у розпал війни українська банківська система продовжує працювати.

24 лютого 2022 НБУ [вирішив](#)¹⁵ відкликати ліцензію у російських державних банків – два банки (дочірні компанії російського Сбербанку та Внешкеономбанку) були закриті. Інші банки, які належать російським фізичним особам (Альфа-Банк, Форвард Банк, ПІН Банк), чекають рішення щодо своєї долі. Можливі сценарії – від тимчасової зміни керівництва банку до націоналізації банків.

НБУ також [заморозив](#)¹⁶ усі операції з державним боргом, за винятком операцій Мінфіну та НБУ та деяких інших операцій.

Усі транскордонні платежі, включно з імпортом та дивідендами, були заборонені, за винятком державних та тих, на які отримано спеціальний дозвіл.

Офіційний курс був встановлений на рівні 29,25 UAH/USD відповідно до нової тимчасової [нормативної бази воєнного часу](#)¹⁷, і разом із суворим контролем операцій за поточним рахунком, рахунком капіталу та своєчасними валютними інтервенціями це дозволило обмежити паніку на готівковому ринку. Станом на 7 квітня курс на чорному готівковому ринку лише приблизно на 10% вищий за офіційний, і українські мігранти за кордоном можуть платити та знімати готівку з деякими обмеженнями, але за офіційним курсом. Валютні резерви НБУ у березні навіть трохи зросли – з 27,6 млрд доларів до 28,1 млрд доларів.

Зняття готівки на суми понад 100 тис. грн. та будь-яке зняття готівки в іноземній валюті було негайно обмежено. Останнє було пом'якшено спочатку 1 березня, коли було дозволено щоденне зняття еквіваленту 30 тис. грн (близько \$1000), а потім 21 березня, коли ліміт було збільшено до 100 тис. грн, оскільки паніка стихла і приплив іноземної допомоги підтримував гривню. Також нещодавно Верховна Рада [проголосувала](#) за повну гарантію всіх депозитів фізичних осіб в Україні, у тому числі тих, які перевищували ліміт у 200 тис. грн., щоб збільшити ліквідність банківської системи.

Для підтримки ліквідності українських банків НБУ відкрив безлімітні бланкові кредити рефінансування. З 24 лютого по 7 квітня таких кредитів було видано на 137 млрд грн. Банківські безготівкові операції не були обмежені, а НБУ разом з українськими банками зумів попередити паніку та зберегти роботу системи електронних платежів.

Коли іноземні операції банків та операції із пов'язаними сторонами були суворо обмежені, пруденційні нормативи та норми звітності були різко пом'якшені. Щоб система працювала, НБУ прибрав санкції за порушення вимог до капіталу, нормативів ліквідності та кредитного ризику, обмежень валютної позиції та звітності. У той же час ці порушення мають бути пояснені, а плани стійкості та відновлення мають бути надані НБУ протягом 14 робочих днів. Усі заходи щодо

¹⁵ [Про особливості припинення діяльн... | від 24.02.2022 № 19 \(rada.gov.ua\)](#)

¹⁶ [Про роботу депозитарію Національн... | від 24.02.2022 № 20 \(rada.gov.ua\)](#)

¹⁷ Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану ([bank.gov.ua](#))

макропруденційного регулювання, включаючи оцінку стабільності банків та управління резервами, були відкладені до кінця війни.

Після війни проблеми банківського сектору стануть одними з ключових перепон для відновлення економіки, а також викликом для юридичного оформлення збитків. Фізичні особи та компанії, які втратили свої активи, і банки, які втратили заставу, повинні мати можливість звертатися з позовами до агресора, замість того, щоб вирішувати питання всередині країни, і це має відбуватися в контрольованому та підтримуваному урядом порядку.

5.4. ОЦІНКА БЮДЖЕТНОГО РОЗРИВУ

Бюджетна ситуація була порівняно керованою в березні завдяки кільком одноразовим надходженням, таким як розподіл прибутку НБУ та державних компаній, а також сплата податку на прибуток за 2021 рік та авансом. Завдяки притоку іноземної допомоги уряд зміг оплатити свої військові видатки та повністю обслуговувати свій борг.

Проте надходження до бюджету зменшаться. Близько 30% надходжень загального бюджету, або 32,5 млрд грн, припадало на виплату дивідендів держпідприємствами (не враховуючи 19 млрд. грн. надходжень від НБУ наприкінці лютого), це джерело вичерпано. Решта 70% надходжень, ймовірно, знизяться.

Економіка знаходиться під безпрецедентним тиском, податкові ставки знижено, компаніям дозволили перейти на спрощену систему оподаткування (2% податок з обороту замість ПДВ і податку на прибуток). Така політика допоможе бізнесу вижити та зберегти робочі місця, але призведе до зменшення надходжень до бюджету.

Таблиця 2. Обрані індикатори бюджету за березень 2022

Надходження до загального фонду державного бюджету						
	Річний план 2022	Надходження у березні	% річного плану	% 1/12 річного плану	% від надходжень у березні	Примітки
ПДФО	160,8	9,8	6%	73%	9%	Звільнення співробітників здебільшого відбулися у березні; деякі компанії виплатили працівникам з/п авансом – отже, податкові надходження, ймовірно, у квітні будуть меншими
Податок на прибуток підприємств	137,3	26,6	19%	232%	26%	Багато підприємств сплатили податок на прибуток наперед. Уряд запровадив 2% ставку єдиного податку для всіх підприємств, охочих перейти на ССО. Приблизно 148,5 тисяч підприємств перейшли на ССО ¹⁸ : 29,6 тисяч юридичних осіб

¹⁸ За інформацією ДПСУ на кінець березня

та 118,9 тисяч ФОПів. Надходження від податку на прибуток, найімовірніше, зменшуватимуться у подальші місяці.

ПДВ	564,5	22,6	4%	48%	22%	ПДВ на паливо та внутрішні перевезення зменшили з 20% до 7%. Імпортний ПДВ скасовано для 1, 2 та 3 груп ССО, які суттєво розширюються через зняття лімітів на доходи. Надходження навряд чи значно відновляться.
Дивіденди державних підприємств	48,6	32,5	67%	803%	31%	Держпідприємства виплатили дивіденди авансом, це джерело надходжень є майже вичерпаним.
Прибутки НБУ	24,4	н/д	н/д	н/д	н/д	НБУ перерахував 19 млрд грн (78% від річного плану) наприкінці лютого, березневу суму не розголошують. Це джерело надходжень є майже вичерпаним.
Інші доходи	195,5	11,9	6%	73%	12%	Прибрали акцизи на паливо та імпорту, а також інші імпортні мита.
Усього доходи	1131,1	103,4	9%	110%	100%	Сильні надходження у березні, однак подальша ситуація буде гіршою.
ЄСВ	375,9	27,8	7%	89%	-	Надходження ЄСВ, ймовірно, корелюватимуть з надходженнями від ПДФО.

Джерело: Міністерство фінансів України, Верховна Рада

Ситуація з витратами неочевидна, адже детальні дані не розголошуються. Поки що, навіть якщо припустити підвищені видатки на військові та соціальні потреби, бюджетні проблеми виглядали стерпними.

Загальний показник дефіциту загального фонду бюджету за перший квартал 2022 року становить 67,5 млрд грн (близько 2,3 млрд доларів). Але, ймовірно, він швидко погіршиться навіть у порівнянні з березневим рівнем.

Таблиця 3. Вибрані дані про загальний фонд щодо виконання державного бюджету за три місяці 2022 року

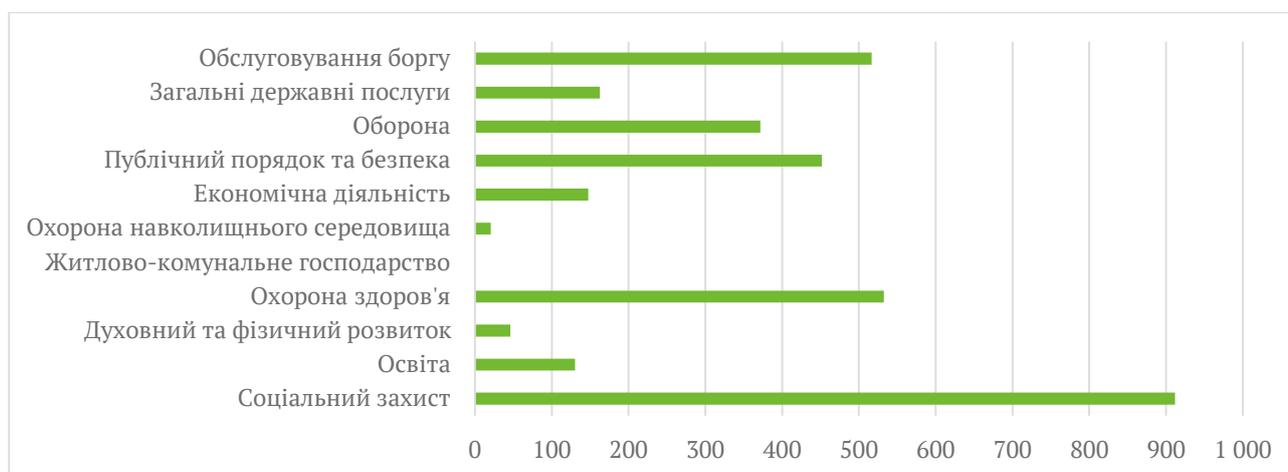
	Січень	Лютий	Березень
Доходи загального фонду, \$ млрд	2,8	3,7	3,5
Видатки загального фонду, \$ млрд	2,4	3,7	6,3
Профіцит/(дефіцит), \$ млрд	0,4	0,0	-2,8

Джерело: Міністерство фінансів України

У запланованих довоєнних видатках бюджету переважали соціальний захист, обслуговування боргу та охорона здоров'я. У наступні місяці можна припустити суттєве збільшення видатків на оборону та громадський порядок, помірне збільшення витрат на охорону здоров'я та соціальний захист, щодо решти статей – скорочення, за винятком базових витрат на державний апарат.

Разом із прогнозованим зниженням надходжень це означає, що місячний дефіцит значно зросте у порівнянні з березнем.

Графік 4. 1/12 запланованих місячних витрат загального фонду державного бюджету

Джерело: Державний бюджет 2022

Інші численні квазіфіскальні розриви з'являться в різних секторах (банки з їхніми втратами та новою широкою програмою екстреної підтримки, газопостачання, комунальне господарство, енергетика, залізничний транспорт тощо) і вимагатимуть вливань у ключові стратегічні державні компанії для підтримки їх роботи. Щоб фінансувати ці потреби, Україна повинна в значній мірі покладатися на допомогу із Заходу.

6. ВАРІАНТИ МАЙБУТНІХ ПОЛІТИК

Для підтримки економіки України у часи війни необхідні як внутрішні, так і зовнішні заходи.

6.1. ВНУТРІШНІ ЗАХОДИ

Швидкі та продумані рішення НБУ в перший день повномасштабного вторгнення попередили фінансову кризу та зберегли банківську систему платежів. Податки та прибутки державних підприємств за 2021 рік разом зі швидкими позиками та допомогою від МФО та двосторонніх партнерів допомогли профінансувати бюджетні видатки першого місяця війни.

Однак, розробка наступних заходів, які спрямовані на відновлення діяльності бізнесу у безпечних регіонах та скорочення бюджетного розриву, є значно більш складною. Ми вважаємо, що уряд має утриматися від широких податкових пільг, подібних до введення єдиного податку з низькою ставкою, і подумати про її підвищення, якщо війна затягнеться на місяці. Обмежені бюджетні ресурси краще витратити на цільову підтримку підприємств, які зазнали збитків, працюють у критичних галузях та потребують релокації, а також на підтримку ВПО та безробітних.

Зрозуміло, що фіскальний розрив неможливо закрити без грантів і позик міжнародних партнерів, однак Україна отримає більше підтримки, якщо покаже приклади відповідального та цільового витрачання коштів.

Натомість, масова дерегуляція, вперше запроваджена під час війни, має залишитися та бути переглянута після війни тільки після ретельного аналізу – чи варто відновлювати кожне з регулювань. Це може слугувати потужним стимулом для повоєнного економічного відновлення.

Держава в Україні найближчим часом матиме ще одну важливу роль. Війна призвела до безлічі проблем у логістиці та розірваних ланцюжків вартості. Узгодження альтернативних маршрутів українського експорту та імпорту та впорядкування внутрішніх перевезень вимагатимуть від уряду України чимало практичних зусиль.

Торговельний баланс у березні показав профіцит, і очікується зростання експорту, оскільки українські виробники знаходять нові маршрути та відновлюють роботу. НБУ слід розглянути можливість зміни поточної політики дозволу платежів лише за критичний імпорт на політику дозволу всіх платежів за імпорт, підкріплених контрактами (як у 2015-2019 роках), продовжуючи стежити за операціями з пов'язаними сторонами. Це сприятиме відновленню підприємницької діяльності та ланцюжків вартості.

6.2. ЗОВНІШНІ ЗАХОДИ

Міжнародна підтримка у подоланні бюджетного розриву зараз є найважливішою для української економіки. Збільшуючи міжнародні резерви НБУ, це також дозволить лібералізувати валютний контроль.

Ми твердо переконані, що зменшення боргового навантаження та подальші варіанти фінансової підтримки українського боргу мають базуватися на наступних принципах:

1. Надавати гранти, а не позики, щоб уникнути нагромадження боргового тягаря;

2. Скасування наявного боргу, що має бути реалізоване так, щоб не спричинити крос-дефолт інших українських боргів, у т.ч. євробондів, або нашкодити репутації України як надійного позичальника;
3. Обсяги безумовної бюджетної підтримки мають значно вирости порівняно з поточними рівнями;
4. Значна частка нових боргів має бути деномінована в українській валюті, щоб уникнути майбутніх валютних ризиків для України у ближньому повоєнні.

По закінченню війни, масштабна програма підтримки відбудови України має бути задіяна одразу, щоб Україні не довелося чекати на закінчення процедур вилучення російських активів. До того моменту український уряд та його партнери з громадянського суспільства матимуть хороші оцінки грошової вартості пошкоджень та втрат.

На більш довгострокову перспективу значний вплив матиме надання Україні статусу кандидата на вступ у ЄС. Це стане якорем програми реконструкції та політик у цілому, а також зробить Україну більш привабливою для бізнесу та інвестицій.